

УДК 811.124'373.46:34

ХАРАКТЕРИСТИКА ЛАТИНСЬКИХ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ-КОМПОЗИТІВ

Ольга Пилипів, Христина Вітрів

*Львівський національний університет ім. І. Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: khrystyna.vitriv@mail.ru*

Проаналізовано терміни-композиції в латинській юридичній термінології, визначено їхні найпродуктивніші моделі та терміноелементи.

Ключові слова: юридична термінологія, термін-комполіт, термінотвірна модель, термінотворення.

Мета праці – дослідити головні моделі юридичних термінів-комполітів а визначити їх семантичні особливості.

Об'єктом є способи творення латинських юридичних термінів-комполітів.

Генезис юридичної термінології – це тривалий і динамічний процес, що бере свій початок в давньоримському періоді існування держави і триває в наш час. Юридична термінологія допомагає досягти лаконічності юридичного тексту, оскільки без термінів неможливо максимально точно викласти законодавчу думку. Проведене дослідження спрямоване на визначення особливостей та основних тенденцій розвитку словотвірної системи латинської юридичної термінології, а саме термінів-комполітів. У римській юриспруденції спеціальних юридичних термінів-комполітів порівняно небагато, але вони є важливими тому, що допомагають дати точну характеристику предмета чи явища.

Теоретичні та практичні питання юридичної термінології були об'єктом дослідження багатьох мовознавців, зокрема таких як Н. Артикуца, Ю. Прадід (теорія української юридичної лінгвістики), М. Вербенець, О. Сербенська (історія вітчизняної юридичної термінології), М. Брицин (юридична термінологія східних слов'ян до XV ст.), Е. Дерді (юридичні терміни-комполіти в англійській мові), І. Гумовська (англійська юридична термінологія в економічних текстах), С. Хижняк (проблеми упорядкування правової термінології) тощо.

Незважаючи на значний інтерес лінгвістів до вивчення лексичного складу юридичної термінології, специфіку термінотворення в латинській юридичній термінології ще не досліджували. Тому **актуальність** праці зумовлена потребою визначення структурних і семантичних особливостей юридичних термінів-комполітів у процесі формування латинської юридичної термінології.

Латинські терміни-комполіти зафіксовані в найдавніших пам'ятках літератури і є доволі поширеним засобом номінації у юридичній термінології. Вони засвідчують еволюцію мови, оскільки різні варіанти написання комполітів уможливають аналіз фонетичних, морфологічних та семантичних змін у латинській мові в різні періоди її існування. Перевагами

цього способу словотвору варто назвати компактність та економність форми термінологічної номінації; точність відображення ознак терміна у відповідному термінологічному полі для позначення різних об'єктів дійсності.

Композитами (від лат. *compositus* – складний, складений з частин) прийнято вважати лексичні одиниці, які в процесі еволюції мови створили систему вторинної номінації з особливим структурно-семантичним статусом, складаються з двох або декількох повнозначних елементів, характеризуються єдністю значень і співвіднесеністю в лексико-граматичній системі з тією чи іншою частиною мови [1, с. 31]. У вузькому розумінні композит – це складне слово, утворене основоскладанням [1, с. 6]. Терміни-композити дають змогу точніше характеризувати ознаки того чи іншого поняття. Вони об'єднують у своєму складі кілька основ, унаслідок чого стає конкретнішою їхня мотивація.

Складне слово порівняно з морфологічно простим має чимало характерних ознак. Його морфемний склад відрізняється не тільки наявністю кількох коренів/основ, а й тим, що йому властиві особливості, зумовлені тісними зв'язками складних слів із синтаксисом. На думку Е. Бенвеніста, іменне складання – це мікросинтаксис, і кожен тип складних імен потрібно вивчати як трансформацію будь-якого типу синтаксично вільного висловлювання [2, с. 46].

Значну частину термінів-композитів становлять двоосновні, які відповідають високим вимогам терміна – лаконічності та точності відображуваного поняття. Складові терміна-композита можна поділити на дві великі групи: сурядні та підрядні. У сурядних морфемі перебувають у рівноправних змістових та семантичних відношеннях. У підрядних термінах-композитах компоненти перебувають у відношенні залежності, тобто поділяються на означальне та означуване.

Однією з вагомих ознак складного слова є те, що його частини можуть поєднуватись за допомогою елементів (інтерфіксів). За К. Городенською, інтерфікс (аугмент) є “структурною вставкою, або прокладкою з однієї або кількох фонем, яка не має статусу морфемі” [6, с. 12]. Дещо інше визначення подає відомий мовознавець В. Лопатін, розглядаючи такі елементи як окремі морфемі. Він зазначає, що “вони, зв'язуючи в єдине ціле основи, виконують роль спеціального граматичного засобу для поєднання основ у межах синтагми, яким є, у певному значенні, складне слово” [11, с. 87].

Характеризуючи композити, важливим завданням є виділити головні словотвірні моделі, оскільки модель утвореного композита вказує на те, які конструкції словосполучення наведені в складному слові, а також на те, які додаткові засоби використовують за його утворення. На думку О. Земської, словотвірна модель характеризує конкретні морфологічні особливості утворення слів того або іншого словотвірного типу [10, с. 11].

Ми виділили моделі, за якими утворені складні терміни юридичного змісту зафіксовані у працях найвідоміших римських юристів та істориків I ст. до н.е.–III ст. н.е. (Марка Туллія Ціцерона, Гая, Емілія Папініана, Доміція Ульпіана, Юлія Павла, Гереннія Модестина, Тіта Лівія та Гая Светонія Транквілла). Домінуючою є словотвірна модель **S+V** (лат. *substantivum* (S) – грам. іменник; лат. *verbum*, і n (V) – грам. дієслово), згідно з якою терміни утворюються поєднанням іменної та дієслівної основ (ускладненої або неускладненої суфіксом) за допомогою інтерфіксів або методом примикання (з нульовим з'єднувальним елементом). За цієї моделлю утворено понад 30 термінів юридичного змісту. Це, насамперед, терміни-композити, основоскладання яких відбувається за допомогою інтерфікса “i”: *homicida*, ae m, f (убивця) < ім. *homo*, inis n (людина) та дієсл. *caedo*, ěre (бити, вбивати); *sorōricīda*, ae m (вбивця сестри) < іменник *soror*, ōris f (сестра) та дієслово *caedo*, ěre (бити, вбивати);

frātrīcīda, ae m (братовбивця) < іменник *frater*, tris m (брат) та дієслово *caedo*, ēre (бити, вбивати); *tyrannīcīda*, ae m (тирановбивця) < іменник *tyrannus*, ī m (тиран) та дієслово *caedo*, ēre (бити, вбивати); *lēgīgura*, ae m (правопорушник) < іменник *lēx*, *lēgis* f (закон) та дієслово *guro*, ēre (порушувати) тощо. На основі вищепроаналізованих термінів-комполітів можемо стверджувати, що основу іменника та дієслова поєднує сполучний елемент -i. У більшості наведених прикладів складовими компонентами другої частини комполітів цієї моделі є дієслово *caedo*, ēre (бити, вбивати).

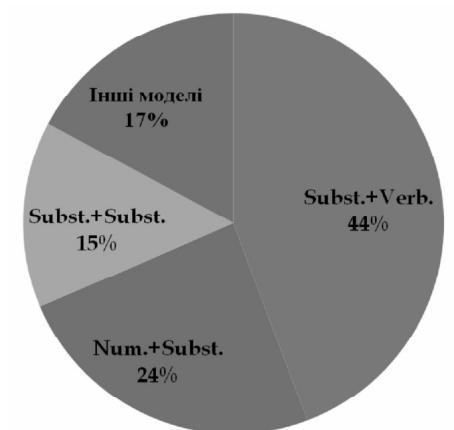
Крім того, серед термінів-комполітів цієї моделі є такі, які утворені методом примикання. Першим компонентом є лексеми в родовому (Gen. Sing.) чи аблятивному (Abl. Sing.) відмінку однини: *fideicommissum*, ī n (фідеїкоміс – заповіт, що зобов’язує передати спадок третій особі, який безпосередньо не може бути зроблений спадкоємцем) < іменник *fides*, eī f (віра) та дієслово *committo*, ēre (здійснювати, порівнювати); *ūsucapio*, ōnis f (набуття у власність в порядку давності) < іменник *ūsus*, ūs m (користування) та дієслово *capio*, ēre (брати); *ūsūreceptio*, ōnis f (придбання за правом давності) < іменник *ūsus*, ūs m (користування) та дієслово *recipio*, ēre (< *re* + *capio*) (повертати назад) тощо. Частина термінів цієї моделі утворена методом усичення закінчення першого компонента: *mancipium*, ī n (манципій, юридично оформлена купівля) < іменник *manus*, ūs f (рука) та дієслово *capio*, ēre (брати); *mandatum*, ī n (мандат, доручення) < іменник *manus*, ūs f (рука) та дієслово *dō*, dare (давати); *mūnicipium*, ī n (муніципій, вільне місто) < іменник *mūnus*, ētis n (обов’язок, служба) та дієслово *capio*, ēre (брати) тощо.

Наступною за продуктивністю є словотвірна модель **N + S** (лат. *numērale* (N) – грам. числівник). Комполіти-іменники цієї моделі становлять слова на позначення посадових осіб у Стародавньому Римі. Так, *duumvīr*, vīrī m (дуумвірами називали двох посадових осіб, яким надавали доручення різного державного характеру; назва доручення додавалась до слова *duumvīrī*) < числівник *duo* (два) та іменник *vīr*, vīrī m (чоловік); *decemvīr*, vīrī m (децемвір – це член колегії із десяти осіб; колегія існувала для виконання духовних або світських обов’язків у державі) < числівник *decem* (десять) та іменник *vīr*, vīrī m (чоловік); *quīndecimvīr*, vīrī m (квіндецемвір – це член колегії із п’ятнадцяти осіб, які на випадок небезпеки для держави займалися тлумаченням книг із законами) < числівник *quīndecim* (п’ятнадцять) та іменник *vīr*, vīrī m (чоловік); *vīgintivīrī*, **ōrum** m (члени цієї колегії обиралися для виконання суспільних доручень різного характеру) < числівник *vīginti* (двадцять) та іменник *vīr*, vīrī m (чоловік); *centumvīrī*, **ōrum** m (центумвіри обиралися для вирішення цивільних позовів) < *centum* (сто) та іменник *vīr*, vīrī m (чоловік) тощо. Компоненти комполітів цієї моделі пов’язані сурядним зв’язком. Складання основ відбувається методом примикання.

Значну частину складних термінів становлять латинські юридичні комполіти, утворені поєднанням двох іменників **Sgen + Snom**: *jūrisdictio*, ōnis f (юрисдикція) < ім. *jūs*, *jūris* n (право) та ім. *dictio*, ōnis f (висловлювання); *jurisprūdentia*, ae f (юриспруденція) < іменник *jūs*, *jūris* n (право) та іменник *prūdentia*, ae f (знання, наука); *ūsusfructus*, ūs m (узуфрукт, право на користування чужим майном) < іменник *ūsus*, ūs m (користування) та іменник *fructus*, ūs m (плід, дохід); *fideiōmissor*, ōris m (поручитель) < іменник *fides*, eī f (віра) та ім. *ōmissor*, ōris m (той, хто дає формальну обіцянку); *plēbiscītum*, ī n (рішення народних зборів) іменник *plēbs*, *plēbis* f (плебс, простий народ) та іменник *scītum*, ī n (постанова, рішення) тощо. Між основами комполітів існує підрядний тип зв’язку, семантичні відношення яких об’єднані однією спільною ознакою, де перший уточнює, конкретизує значення другого. Першим компонентом є слова в родовому відмінку однини, другим – іменники в називному від-

мінку однини. Складання основ відбувається методом примикання, а в окремих випадках – методом усічення закінчення першого компонента.

Малопродуктивними виявилися композити, утворені за моделями **Adv. + V**, **N + V**, **S + Adi.**, **Adi. + S** (лат. *adverbium*, ii n (Adv.) – грам. прислівник; лат. *adiectivum*, i n (Adi.) – грам. прикметник): **maleficium**, ī n (злочин, злодіяння) < прислівник **male** (погано) та дієслово *facio*, ere (робити); **beneficium** (благодіяння) < прислівник *bene* (добре) та дієслово *facio*, ere (робити); **testis**, is m, f (свідок, або дослівно означає “бути третім в суперечці”) < числівник *tres* (три) та дієслова *sto*, āre (стояти); **statū-līber**, ī m (раб, який відповідно до заповіту повинен був отримати свободу) < іменник **status**, ūs m (стан, положення) та прикметник *līber*, ěra, ěrum (вільний). Результати проведеного дослідження подано у відсотках у вигляді діаграми.

Значну частину латинських юридичних термінів-композитів запозичено українською термінологією права. Зокрема, термін-композит “узуфрукт” (лат. *ūsusfructus*, ūs m) уживається на позначення інституту права особистого користування; “плебісцит” (лат. *plēbiscītum*, ī n) є різновидом референдуму, на якому вирішуються питання зміни статусу території, чи приєднання території до іншої; “юрисдикція” (лат. *jūrisdictio*, ōnis f) – компетенція судових органів із розгляду цивільних, кримінальних та інших справ; “юриспруденція” (лат. *jurisprūdentia*, aef) – комплексна суспільна наука, система знань про об’єктивні закономірності розвитку та функціонування права і держави в їхній структурній єдності; “мандат” (лат. *mandatum*, ī n) – документ, який підтверджує повноваження депутата тощо.

Підсумовуючи, варто наголосити, що функція термінів-композитів проявляється семантичною компресією, спрощенням мовних засобів у плані вираження. Ці утворення задовольняють головну вимогу терміна – лаконічність, точність, ясність. Значення композита багатше, ніж значення його компонентів, оскільки через перший компонент дається така ознака другого, яка не вичерпує його видових властивостей. Найпродуктивнішими є субстантивні композити з підрядним типом зв’язку. Для юридичної термінології характерна наявність значної кількості двокомпонентних лексичних одиниць, які утворюються за різними моделями. Домінуючою моделлю творення термінів-композитів досліджуваної лексики є словотвірна модель S + V (44 %), згідно з якою терміни утворюються поєднанням іменної та дієслівної основ за допомогою інтерфіксів або методом примикання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азарова Л. Є. Складні слова в українській мові / Л. Є. Азарова. – Вінниця : Універсам-Вінниця, 2000. – 222 с.
2. Бенвенист Э. Синтаксические основы именного словосложения / Э. Бенвенист. – М., 1974. – 447 с.
3. Василевская В. В. Словосложения в русском языке: очерки и наблюдения / В. В. Василевская. – М. : Учпедгиз, 1962. – 132 с.
4. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М., 1986. – 639 с.
5. Гай. Институции / пер. с лат. Ф. Дыдынского ; под ред. В. А. Савельева, Л. Л. Кофанова. – М., 1997. – 368 с.
6. Городенська К. Г. Кравченко М. В. Словотвірна структура слова : Відіменні деривати / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. – К., 1981. – 200 с.
7. Грушка А. А. История из области латинского словообразования / А. А. Грушка. – М., 1900. – 290 с.
8. Дигести Юстиніана. Вибрані фрагменти в перекладі і з примітками І. С. Перетерського / Дигести Юстиніана. – М., 1984. – 231 с.
9. Эрну А. Историческая морфология латинского языка [Перевод со второго франц. издания М. А. Бородиной ; под ред. проф. И. М. Тронского] / А. Эрну. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1950. – 320 с.
10. Земская Е. А. Современный русский язык: Словообразование / Е. А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
11. Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфемика / В. В. Лопатин. – М., 1977. – 315 с.
12. Нетушил И. В. Генетическое изложение фонетики и морфологии латинского языка. – Харьков, 1878. – 248 с.
13. Нидерман М. Историческая фонетика латинского языка / М. Нидерман. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1949. – 191 с.
14. Памятники римского права. Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М. : Зерцало, 1997. – 608 с.
15. Тронский И. М. Историческая грамматика латинского языка / И. М. Тронский. – М. : Изд-во лит. на ин. яз., 1960. – 320 с.
16. Digesta Iustiniani [Electronic resource] www.thelatinlibrary.com/justinian.html

Стаття надійшла до редколегії 30.06.2015 р.

Прийнято до друку 14.09.2015 р.

CHARACTERISTIC OF LATIN LEGAL TERM-COMPOSITES

Olga Pylypiv, Khrystyna Vitriv

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: khrystyna.vitriv@mail.ru*

The article deals with the term-composites in Latin juridical terminology and determines the most productive models and terminoelements.

Keywords: juridical terminology, term-composite, term-formation model, term-formation.